

Світлана Диха,
завідувачка відділу зберігання фондів
НБ ХНУ

ОБМІННІ ФОНДИ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ БІБЛІОТЕК, ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВИКОРИСТАННЯ

***Анотація.** У статті наведені результати наукового дослідження щодо стану та проблеми взаємовикористання обмінних фондів бібліотек вищих закладів освіти МОН України на прикладі роботи Наукової бібліотеки Хмельницького національного університету. Розглянуто питання впровадження процесів автоматизації в роботу відділу зберігання фондів, створення бази даних з книгообміну, ефективності комунікації між бібліотеками, з'ясовано причини меншої кількості запитів з книгообміну, розроблено рекомендації з метою подальшого удосконалення роботи з іншими бібліотеками.*

***Ключові слова:** наукове дослідження, обмінні фонди, новітні технології, електронні видання, бібліотеки ЗВО.*

Вступ

У сучасних умовах більшість бібліотек закладів вищої освіти під час формування фондів стикаються з багатьма труднощами – хронічним браком фінансування, змістовного наповнення видань, високим темпом зростання цін на друковані видання тощо. Тому варто визнати особливу роль, яку мають відігравати обмінні фонди бібліотек, які є одним з каналів, що забезпечують функціонування бібліотеки як відкритої соціальної системи. Відкритість цієї системи передбачає цілком реальні практичні можливості, функції і завдання обмінного фонду (ОФ).

Можливості, які відкривають ОФ для сучасних бібліотек закладів вищої освіти, реалізуються недостатньо. Дуже часто

ОФ не розглядаються фахівцями бібліотек як засіб комплектування фондів новою науковою літературою з питань економіки, екології, психології, техніки, філософії, релігієзнавства і тому бібліотечні фонди практично не поповнюються. Ті одиничні видання, які вдається придбати за виділені кошти, надходять в одному примірнику, тому забезпечити читацькі потреби необхідними документами вкрай важко, тим більше поповнювати обмінний фонд. Участь у книгообміні бібліотек закладів вищої освіти ускладнюють такі чинники:

- погано розвинені зв'язки з потенційними партнерами;
- недосконалість наданої інформації про склад ОФ;
- висока вартість поштових витрат при пересилці.

Цей факт потребує прийняття заходів та визначення нових шляхів для залучення бібліотек ЗВО до процесу книгообміну. Особливо це важливо в контексті сьгоднішніх реалій.

Огляд джерел та наукових праць

Чимало аспектів книгообміну висвітлено у публікаціях 2001–2014 рр. На думку таких науковців, як А. А. Авгуль, Е. М. Коломейчук, Л. Нечепоренко, Т. В. Петрусенко, Ю. М. Столяров, Я. О. Чепуренко, В. В. Шилов, обмінні фонди – це проміжна ланка між тими фондами, в яких подальше зберігання документів є недоцільним та непрофільними і дублетними документами поточного комплектування, і тими адресатами, куди можуть бути перенаправлені документи, що вибули з фондів для подальшого їх перерозподілу.

На сторінках вітчизняних фахових видань останнього десятиліття тема обмінно-резервних фондів висвітлювалася недостатньо і епізодично. Більшість публікацій присвячено питанням книгообміну в конкретних бібліотеках, зокрема щодо міжнародного книгообміну.

На жаль, майже відсутні роботи, в яких було б докладно розглянуті специфіка, стан, проблеми функціонування ОФ бібліотек закладів вищої освіти. Серед публікацій оглядового

характеру варто вказати статтю Л. Г. Бакуменко «Здійснення процесу книгообміну у Науковій бібліотеці Харківського державного університету харчування та торгівлі» (2015 р.), де авторка аналізує процеси книгообміну протягом усього періоду його існування, описує досвід впровадження процесів книгообміну в роботу наукової бібліотеки Харківського державного університету харчування та торгівлі.

Мета дослідження – визначити проблеми взаємовикористання наукової та навчальної літератури в системі вищої освіти України та виробити рекомендації щодо їх подолання та підвищення ефективності взаємного використання бібліотечних ресурсів.

Об'єкт дослідження – система організації обмінних фондів університетських бібліотек як складова інформаційної інфраструктури вищих навчальних закладів.

Предмет дослідження – ефективність функціонування та взаємного використання обмінних фондів бібліотек закладів вищої освіти України.

Завдання дослідження – дослідити фактори, які заважають обмінному процесу та визначити шляхи та засоби покращення книгообміну університетських бібліотек.

Методи дослідження – емпіричні (спостереження, порівняння, підрахунок) та теоретичні (аналіз і синтез, узагальнення).

Виклад основного матеріалу

Обмінні фонди університетських бібліотек створюють низку важливих можливостей для підтримки освітньо-наукового процесу: забезпечують доступ користувачів до широкого спектра навчальної та наукової літератури, включаючи видання, яких немає в локальних фондах; сприяють ефективному використанню ресурсів бібліотек, зменшуючи дублювання видань і оптимізуючи бюджетні витрати.

Крім того, ОФ відкривають можливість для міжбібліотечного співробітництва та обміну досвідом, сприяючи інтеграції бібліотек у національні й міжнародні інформаційні мережі. Вони також стимулюють підвищення рівня

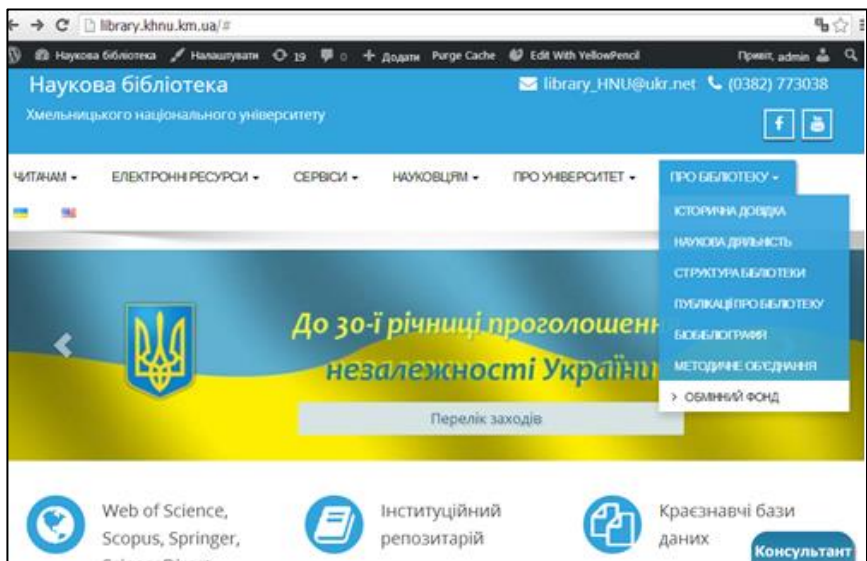
інформаційної грамотності студентів і викладачів, оскільки користувачі отримують досвід пошуку, аналізу та використання різноманітних джерел.

Попри це можливості, які відкривають ОФ для сучасних бібліотек закладів вищої освіти, реалізуються недостатньо. Якщо переглянути сайти університетських бібліотек, то можна побачити, що лише деякі з них вміщують інформацію про склад своїх ОФ у вигляді списків літератури. Бібліографічні описи представлені в цих списках у алфавітному порядку і не мають анотацій. Це ускладнює пошук і відбір необхідних документів.

На сьогоднішній день ОФ Наукової бібліотеки Хмельницького національного університету (НБ ХНУ) є каналом для безоплатної передачі профільної літератури іншим установам освіти, соціального захисту, охорони здоров'я. Обмінний фонд був створений у 2007 році з впровадженням автоматизованої бази даних «Обмінний фонд».

Серед основних завдань ОФ – розширення тематики придбаних документів за рахунок навчальних видань профільних закладів вищої освіти країни, сприяння раціональному використанню документних ресурсів; співробітництво між бібліотеками країни з раціонального перерозподілу, доукомплектування та поліпшення якісного складу діючого фонду бібліотеки. І тому до основної категорії документів, що підлягають передачі в ОФ, були віднесені навчальні посібники, видані редакційно-видавничим центром університету і передані до бібліотеки в достатній кількості. Обмінний фонд був виокремлений з основного фонду, інформація про його склад розміщена на сайті бібліотеки <https://library.khmnpu.edu.ua> у рубриці «Про бібліотеку».

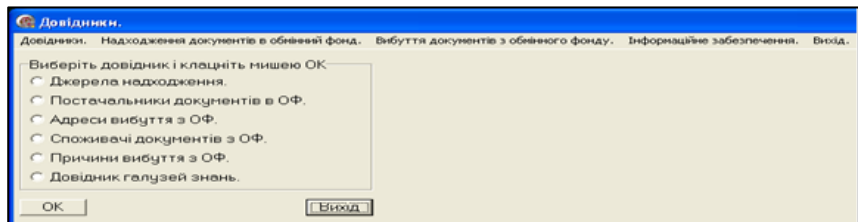
Усі документи, що надходять до обмінного фонду, заносяться в базу даних «Обмінний фонд».

Це самостійна повнотекстова БД, започаткована бібліотекою ХНУ у 2007 році для каталогізації, пошуку та відбору документів, переданих в обмінний фонд, отримання показників статистики.

Складовим меню БД «Обмінний фонд» є :

- довідник джерел надходжень, постачальників, споживачів документів, галузей знань та причин вибуття документів;
- надходження документів в ОФ;
- вибуття документів з ОФ;
- книга сумарного обліку ОФ.

Список видань представлений за розділами знань у вигляді таблиці, де, крім бібліографічного опису, є інформація про кількість наявних видань. У кінці кожного бібліографічного

опису є активне посилання «замовити документ»; при натисканні на нього бачимо форму замовлення, в якій вказані такі дані :

- бібліографічний опис видання;
- примірники в наявності;
- замовити примірників (кількість);
- бланк-замовлення (ПШБ, організація, адреса, телефон, E-mail).

Обмінний фонд наукової бібліотеки Хмельницького національного університету

Результати 1 - 5 від загального числа 5

№	Назва	Б наявності
1. 621.396	Радиоавтоматика - Хмельницький ХНУ, 2005 -119с. Конспект лекцій для студентів радіотехнічних спеціальностей Замовити документ	1
2. 658.52.011	Сильви Р.И. Автоматизация производственных процессов в машиностроении - Хмельницький ХНУ, 2004 -270с. Учебное пособие Замовити документ	10
3. 658.52.011.56	Сильви Р.И. Автоматизация загрузки оборудования в машиностроении - Хмельницький ТУП, 2003 -225с. - Учебное пособие Замовити документ	13

Отже, база даних «Обмінний фонд» забезпечила оперативний доступ до інформаційних ресурсів, надала можливість доступу до вибіркової інформації на цільові запити за традиційним набором ознак, можливість автоматизованого обміну інформацією між відділами НБ ХНУ. Для ефективної та чіткої організації роботи з ОФ були розроблені регламентуючі документи, зокрема “Положення про обмінний фонд наукової бібліотеки ХНУ”. Обмінний фонд не відокремлений в окремий сектор і книгообміном займається відділ зберігання фондів (ВЗФ). Це, зокрема:

- формування та інформування про склад фонду, комунікація з партнерами;
- організація і зберігання ОФ;

- оформлення актів та поштових відправлень.

Робота з ОФ за останні роки значно сповільнилась: позначається неефективність комунікацій між університетськими бібліотеками, фахівці бібліотек-партнерів часто ігнорують запити на потрібну літературу, відповідно кількість партнерів значно скоротилася. Припинилися зв'язки, наприклад, через відмову окремих бібліотек продовжувати безкоштовний книгообмін. За останні п'ять років значно зменшилась і кількість партнерів і кількість отриманої за книгообміном літератури. На таблиці 1 представлено динаміку показників та фактичну наявність документів ОФ за 2019-2023 рр.

Таблиця 1

Роки	2019	2020	2021	2022	2023
Усього прим.	1147	1147	1147	797	3166
Надійшло	-	99	-	-	3690
Передано	-	99	-	7	1321
Вибуло	-	-	-	343	

За весь звітний період ОФ бібліотеки збільшився з 1147 прим. до 3166 прим. Передано в інші установи та бібліотеки 1427 видань. Вибуло (списано) 343 видання. На кінець 2023 року ОФ становить 3166 прим. Протягом 2019-2022 рр. цифрові показники по кількості примірників в ОФ майже не змінюються, що свідчить про проблему, яка існує у формуванні та роботі ОФ бібліотеки.

Серед чинників, що ускладнюють участь у книгобміні Наукової бібліотеки ХНУ: нехватка персоналу, фінансування на поштові витрати, ОФ не відокремлений в окремий сектор і книгообміном займається один підрозділ – ВЗФ. Як наслідок, робота з ОФ за останні роки значно сповільнилась. Відчувається брак комунікацій між вузівськими бібліотеками. Бібліотеки — партнери досить часто ігнорують запити на потрібну літературу через нестачу персоналу. Тому інтенсифікація процесів перерозподілу літератури можлива лише за умови взаємодії між

бібліотеками та поживленню комунікацій між ними.

Слід зазначити, що ОФ бібліотек ЗВО України цінний, але поки мало використовуваний інформаційний ресурс. Використовувати обмінні фонди книгозбірень у повній мірі — завдання найближчого майбутнього.

Висновки і рекомендації

З огляду на сучасний стан інформатизації суспільства, дистанційну систему навчання, зростання кількості електронних видань університетів, зокрема й у вільному доступі в інституційних репозитаріях, можна зробити висновок, що майбутнє все ж таки за електронними виданнями. Відповідно необхідно створити єдину БД підручників, де партнери матимуть можливість бачити весь репертуар освітньої продукції, на основі чого зможуть придбати необхідні видання або обміняти їх на інші, не витрачаючи час на перегляд сайтів та репозитаріїв у пошуку необхідної інформації та продукції.

Досвід роботи НБ ХНУ з ОФ показує, що для здійснення ефективного книгообміну мало вести БД “Обмінний фонд” на сайті бібліотеки, потрібно регулярно інформувати бібліотеки-партнери, надсилати їм списки літератури з ОФ.

Інтенсифікація процесів перерозподілу літератури можлива лише за умови взаємного вільного доступу до інформації про склад фондів за допомогою інтернет-технологій. Для цього необхідно :

- провести спеціальне комплексне вивчення проблем ОФ бібліотек ЗВО, їх кількісного та якісного складу, структури, динаміки формування та розвитку;
- розробити концепції розвитку ОФ бібліотек в контексті єдиного інформаційного середовища, нових технологій;
- врахувати потреби і завдання ОФ у програмах автоматизації бібліотек.

Для покращення системи книгообміну рекомендуються такі заходи :

- 1) створення системи оповіщення про документи, наявні

в обмінно-резервних фондах МОН України через електронні засоби;

2) виділення керівництвом ЗВО частини власної продукції для потреб ОФ;.

3) цільове фінансування процесів доставки документів різними способами

(поштою, автотранспортом або кур'єрською доставкою).

З метою розвитку книгообміну необхідно також розробити низку пропозицій та подати їх на розгляд для подальшого лобювання в регіональне відділення УБА. Для вирішення основних проблем ОФ доцільно більш ґрунтовне їх вивчення та розробка практичних рекомендацій у напрямі удосконалення роботи бібліотек з обмінним фондом.

У межах наукового дослідження було написано 2 статті та проведена консультація «Використання нових технологій у роботі з фондом» для бібліотекарів ЗП (ПТ)О на базі НМЦ ПТО ПК у Хмельницькій області на тему «Сучасні форми і методи бібліотечної роботи».

Список використаних джерел

1. Диха, С. В. Обмінні фонди університетських бібліотек, проблеми взаємовикористання / С. В. Диха // Бібліотека в освітньому просторі. Бібліотеки ЗВО: завдання, проблеми та шляхи їх вирішення [Текст] : інформ. бюл. для працівників бібліотек ЗВО Хмельницької області. №26. – Хмельницький : ХНУ, 2021. – 88с.

2. Чепуренко, Я. До історії розвитку керівних принципів обміну офіційними виданнями: міжрядові угоди і конвенції / Я. Чепуренко // Вісник Книжкової палати. – 2007. - № 1. – С. 20–23.